

Burza we frazeologii czeskiej

Keywords: Czech phraseology, linguistic picture of the world, phraseological units with component: *bouřka, blesk, hrom, vítr*

Słowa kluczowe: frazeologia czeska, językowy obraz świata, jednostki frazeologiczne z komponentem: *bouřka, blesk, hrom, vítr*

Abstract

The subject of the analysis of this paper are phraseological units presenting the picture of a storm as a meteorological phenomenon in the Czech language. Phraseologies with the superior component *bouřka* and components *blesk, hrom, vítr* have been presented. Those components describe phenomena accompanying the storm. Together they are the basic symptoms of the storm recorded in the language. The phraseological units discussed in the paper are used to express mainly negative evaluation, which comes from human experience and from contact with dangerous natural phenomena. They primarily describe the physical characteristics of a human being, his behavior, emotions and interpersonal relationships, while less often the elements of the surrounding world and they maintain the following attributes of storm phenomena: ‚loud‘, ‚turbulent‘, ‚violent‘, ‚angry‘, ‚sudden‘, ‚very fast‘, ‚dangerous‘, ‚destructive‘.

Przedmiotem analizy są jednostki frazeologiczne prezentujące obraz burzy jako zjawiska meteorologicznego w języku czeskim. Przedstawione zostały frazeologizmy z nadrzędnym komponentem *bouřka* i komponentami *blesk, hrom, vítr*, określającymi zjawiska towarzyszące burzy, stanowiące równocześnie jej podstawowe oznaki utrwalone w języku. Omówione w artykule jednostki frazeologiczne służą wyrażaniu głównie negatywnego wartościowania, które wypływa z ludzkiego doświadczenia, z kontaktu z groźnymi zjawiskami przyrodniczymi. Opisują one przede wszystkim cechy fizyczne człowieka, jego zachowania, emocje oraz relacje międzyludzkie, rzadziej natomiast elementy otaczającego świata, i utrwalają takie cechy przypisywane zjawiskom burzowym, jak: ‚głośny‘, ‚niespokojny‘, ‚gwałtowny‘, ‚gniewny‘, ‚nagły‘, ‚bardzo szybki‘, ‚niebezpieczny‘, ‚niszczący‘.

Frazeologia, stanowiąc odbicie codziennego ludzkiego doświadczenia, prezentuje obraz współzależności człowieka oraz przyrody

ożywionej i nieożywionej, która stwarza warunki do jego istnienia. Człowiek zaś, będąc częścią przyrody, jest równocześnie jej obserwatorem i komentatorem, co stawia go w centralnym jej miejscu¹. W języku zawarł on obserwację Wszechświata, pozwalającą mu w pierwszej kolejności przystosować się do naturalnych warunków życia, a następnie wraz z rozwojem cywilizacyjnym wpływać na nie i wykonywać według własnych potrzeb.

Najstarsza warstwa zasobu frazeologicznego przedstawia nienaukowy, naiwny sposób interpretacji świata, stanowi przekaz o tym, jak człowiek wyjaśniał m.in. tajemnicze zjawiska przyrodnicze, które go fascynowały². Do takich należy burza. Jej oznakami są przede wszystkim silne wyładowania elektrostatyczne między chmurami albo między chmurami a ziemią, czyli pioruny, którym towarzyszą zjawiska świetlne – błyskawice oraz akustyczne – grzmoty. Od zawsze człowieka ogarniał lęk na widok tajemniczych „słupów ognia” widocznych na niebie lub zmierzających ku ziemi, a także na dźwięk silnych grzmotów dochodzących z nieba. Od zawsze też próbował wyjaśniać te zjawiska. Taką przednaukową wizję burzy przedstawia (np.) podanie ludowe z początku XX w. z okolic Mładej Boleslavi, które wyjaśnia grzmoty i pioruny grą w kręgle Pana Boga i Adama: grzmi,

¹ Jak zauważa Anna Pietryga, antropocentryzm ów wynika z wielu przyczyn, przede wszystkim zaś z faktu, że człowiek jest jedyną istotą, która potrafi rozumować, która posiada zdolność kreowania samej siebie i swojego losu, a także jedynej istoty, która potrafi się śmiać (Pietryga 2003, s. 28). Człowiek zatem ujmuje otaczającą go rzeczywistość z własnej perspektywy, odnosi ją do ludzkich działań, sposobu postrzegania i wartościowania.

² W owej przednaukowej wizji rzeczywistości podstawową zasadę organizacji Kosmosu stanowiły cztery żywioły: woda, ziemia, powietrze i ogień. „Že si člověk «zvolil» za čtyři prazákladní živly právě oheň, vodu, vzduch a zemi a v nich spatřoval kořeny všech věcí, lze vysvětlit tím, že pouze tyto čtyři přírodní síly mají tu moc člověka zničit. Všechny přírodní katastrofy vznikají v důsledku alespoň jednoho z těchto čtyř živlů: požáry, povodně, bouře a zemětřesení, jimiž rozhněvaní bohové trestali lidi. Bylo proto důležité přiznít si je naklonit uctíváním a obdarováváním, a to tím více, že každý živel má i svou laskavou tvář, jež nás chrání a pomáhá nám žít” (Banzhaf 2001, s. 18).

kiedy kule wykonane z krzemienia toczą się po drewnianej podłodze, błyska się zaś, kiedy kule uderzają w stalowe kręgle (*O bouřce, blešku...* 1903, s. 453).

Jak zauważają Jerzy Bartmiński, Feliks Czyżewski i Katarzyna Prorok, autorzy hasła *burza* w *Słowniku stereotypów i symboli ludowych*, burza to walka sił natury, która w ludowej wizji świata ulega sakralizacji (*Słownik stereotypów...* 2012, s. 272).

Egzemplifikację stanowi tu wspomniane powyżej podanie ludowe, w którym burzę z piorunami i grzmotami traktuje się jako karzące działanie Boga.

Obecnie o burzy wiemy znacznie więcej, opisujemy ją w sposób naukowy, mierzymy różnorodne parametry fizyczne i chemiczne zjawisk, które ją tworzą, znamy przyczyny jej powstawania i możemy przewidzieć stosunkowo trafnie czas i miejsce jej wystąpienia. Taksonomia naukowa jednak w większości nie pokrywa się z taksonomią ludową utrwaloną w zasobie frazeologicznym. W niniejszym artykule postaramy się przedstawić w zarysie, wyobrażenia mentalne dotyczące burzy zakodowane we frazeologii czeskiej. Materiał został wyekscerpowany z czeskich i czesko-polskich słowników frazeologicznych³.

Dociekania etymologiczne dotyczące leksemu *bouře* wskazują na zakodowane w nim wspólne wielu językom indoeuropejskim elementy znaczenia. Jiří Rejzek podaje, że wyraz ten należy do ogólnosłowiańskiego zasobu słownictwa i wywodzi się z psł. **bur'a*, stanowiącego *deverbativum* od *buriti* (*bur-ja*) (Rejzek 2001, s. 88; por. Machek 1971, s. 62), czasownika, który w języku prasłowiańskim posiadał szereg znaczeń, m.in. ‘grzmieć, huczeć, szaleć, hałasować, niszczyć, niepokoić’ itd.⁴ Ma on związek z czasownikiem łacińskim o podobnym znaczeniu (*furō, furere* ‘szaleć, srożyć się, szumieć, huczeć; wściekać się, kipieć gniewem’) czy łotewskim i norweskim oddającym donośny głos wydawany przez bydło (łotew. *baūruōt* ‘ryczeć, o wołach; ryczeć, wrzeszczeć’, norw. *būra* ‘ryczeć, o byku’; por. Rejzek 2001, s. 88; *Słownik prasłowiański* 1974, s. 421). Szereg czeskich wyrazów powiązanych z *bouřit* i *bouře/bouřka* także oddaje cechy burzy, takie jak gwałtowność, nagłość, znaczna głośność (por. *Słownik stereotypów...* 2012, s. 347).

W naszych rozważaniach przyjmujemy, że burza to zespół współwystępujących zjawisk atmosferycznych, z których konstytutywnymi elementami są *blesk*, oznaczający w języku czeskim zarówno piorun, jak błyskawicę i *hrom* oznaczający i grzmot, i grom (‘grzmot; piorun, grom’), towarzyszącymi zaś – występujące zwykle ze znaczną intensywnością *vitr* ‘wiatr’ i *děšť* ‘deszcz’, co oddaje znaczenie leksemu *bouře* (‘atmosférický jev provázený větrem, blesky, hřměním a zpravidla i deštěm’; *Slovník spisovné češtiny...* 2005).

Zebrany materiał potwierdza, że burza jest głośna, jest więc przeciwieństwem ciszy. Obrazowanie przebiega w oparciu o opozycję cichy – głośny: to, co było przed burzą, jest ciche, zjawiska zaś burzowe wywołują hałas. Związki frazeologiczne informują o znacznym natężeniu dźwięków jej towarzyszących. Komponent semantyczny ‘głośny’ utrwalony został głównie we frazeologizmach z leksemem *hrom*, czyli ‘grzmot’ (które odwołują się do jego znaczenia leksemu *dunivý silný zvuk doprovázející blesk*). Są to przede wszystkim jednostki o zabarwieniu pejoratywnym i odnoszą się do odgłosów wydawanych przez elementy otaczającego świata oraz do zachowań czło-

³ Prysłowia włączamy do analizy zgodnie z koncepcją F. Čermáka, por. np. Čermák 2013, *Slovník české frazeologie...* 2009 (por. Balowski 2014). Koncepcję tę przyjęli także autorzy pozostałych słowników, z których ekscerpujemy materiał, wobec tego w niniejszej pracy omawiamy te jednostki, które zarejestrowały powyższe źródła (por. Literatura). O słownikach w badaniach językowego obrazu świata por. np. Chlebdá 2005, 2008, 2010a, 2010b.

⁴ *Slovník prasłowiański* podaje następujące znaczenia tego czasownika: ‘grzmieć, huczeć, szaleć o burzy, wicherze, gwałtownych uczuciach’, ‘hałasować, stukać’, ‘rozwaląć, niszczyć, rujnować’, ‘czynić niespokojnym, podburzać, niepokoić’, oraz czasownika *buriti se* ‘grzmieć, zbierać się na burzę’, ‘gwałtownie, szybko poruszać się, falować’, ‘kłębić się’, ‘przejawiać gwałtowne uczucia, wzburzenie, buntować się’, przy czym zaznacza, że znaczenie ‘rozwaląć, niszczyć, rujnować’ jest wynikiem mieszania z *ob-oriti* (*Slovník prasłowiański* 1974, s. 40–41).

wieka. W większości są to zleksykalizowane porównania służące do oddania intensywności dźwięku za pomocą konstrukcji *jako hrom, jako sto hromů* (niejednokrotnie z pominięciem *tertium comparationis*), np.: *to byla rána jako hrom* określa donośny odgłos spadającego przedmiotu lub silnego uderzenia, *řvát jako sto hromů* oznacza głośny dźwięk wydawany przez urządzenie lub głośny krzyk człowieka. Krzyku dotyczy także *buráčet jako hrom*. Natomiast frazeologizm *je to jako hrom* użyty w odniesieniu do ludzkiego głosu służy do pozytywnej jego oceny jako dźwięcznego i donośnego.

Należy tu dodać, że leksem *hrom* jest także wykorzystywany w licznych porównaniach, w których w wyniku desemantyzacji element intensyfikacyjny góruje nad głośnością, w związku z czym pojawiają się kolejne znaczenia⁵, np.: *být silný jako hrom* ‘mieć dużą siłę’, (*být do práce jako hrom* ‘być bardzo pracowitym i energicznym’, (*je to chlap/ženská jako hrom* to ‘człowiek silny, krzepki, o dużej postawie’, *je to jako hrom* ‘cenny, ważny przedmiot’ lub ‘dużych rozmiarów (przestrzennych, powierzchniowych itp.), (*je to těžké jako hrom* ‘bardzo ciężkie’.

Kolejne związki frazeologiczne utrwalają znaczenie ‘niepokój’ jako przeciwieństwo spokoju i ciszy. W badanym materiale burza ujmowana jako niepokój jest synonimem kłótni, konfliktów bądź niepokojów społecznych. Na przykład jednostki *ticho před bouří* oraz (*je dusno jako před bouří/bouřkou* określają chwilę pozornego spokoju poprzedzającą bądź wybuch emocji, prowadzących do kłótni, bądź wybuch niepokojów społeczno-politycznych. Inne przykłady z tej grupy to *vyvolat bouří/bouřku* ‘wywołać kłótnię, zamieszanie, wzburzenie’, *bouře ve sklenici vody* ‘kłótnia z nieistotnego powodu’, czy przysłowia

⁵ Na temat procesu desemantyzacji w języku czeskim por. np. *Nový encyklopedický slovník češtiny*, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2017, hasło *Přirovnání*.

⁶ Wiatr, traktowany tu jako jeden ze zwiastunów burzy, w znaczeniu metaforycznym utożsamiany jest z takimi działaniami człowieka, które wywołują emocjonalne reakcje innych i są przyczyną konfliktów. Por. Oz 8, 7: „Zaseli vítr, sklídí bouři. Nevyroste jim ani stéblo, co vzklíčí, nevydá žádnou mouku; kdyby snad i něco vydalo,

wie pochodzenia biblijnego *Kdo seje vítr, sklídí bouři*, będące ostrzeżeniem dla każdego, kto wywołuje niepokój, niezgodę, wprowadza zamęt, że sam może stać się ofiarą swojego działania⁶.

Burza rozumiana jako wybuch emocji – kłótnia, spór, konflikt – może mieć też pozytywne skutki dla człowieka, podobnie bowiem jak burza jako zjawisko pogodowe przynosi ulgę po gorącym i suchym dniu, tak w kontaktach międzyludzkich często kłótnia rozładowuje nagromadzone negatywne emocje, „oczyszcza atmosferę” i przynosi spokój. Funkcję katarską kłótni poświadczają przysłowia, np.: *Bouřka/každá bouřka vždy/vždycky pročistí vzduch, Po bouři bývá jasno, Po bouři vychází slunce*.

Utrwalonym w zasobie frazeologicznym cechem burzy ‘głośny’ i ‘niepokój’ towarzyszy kolejny komponent semantyczny ‘gwałtowny’. Gwałtowność wynika ze znacznego natężenia piorunów, grzmotów, deszczu i wiatru. W naszym materiale cechę tę reprezentują jednostki, które służą głównie do negatywnej oceny impulsywnego postępowania człowieka. Ujmują to frazeologizmy z komponentem *bouřka*, np. *strhla se bouřka*, czyli gwałtowne zbiorowe wyrażenie krytyki, *zvedla se (proti tomu/němu) bouře nevole*, czyli grupowy przejaw niechęci lub niezadowolenia, natomiast *bouře nadšení* to zbiorowy żywiołowy przejaw radości albo zainteresowania⁷ (w tym przypadku służy do pozytywnej oceny zachowania).

Inne jednostki ujmujące gwałtowność zawierają komponent *vítr* oraz leksemy określające wiatr o znacznej sile: (*orkán, vichřice, smršť, urgán, tajfun, tornádo*), jakie w potocznym opisie zjawisk przyrodniczych występują na określenie wiatru burzowego.

Raptowne zatem pojawienie się człowieka, zachowującego się hałaśliwie i zakłócającego spokój, określają jednostki *přihnat se/vtrh-*

pohlťi to cizáci”. Wszystkie czeskie cytaty pochodzą z ekumenicznego przekładu Biblii: *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Praha 2006.

⁷ S. Skorupka podaje następujące przykłady z języka polskiego: „burza śmiechu, protestów, okrzyków, oklasków (*gwałtowny wybuch czego, gwałtowna reakcja na co*): Powitać, przyjąć co burzą oklasków” (Skorupka 1967, s. 120).

nout se někam jako vítr oraz *přihnat se/přiletět jako vichřice/smršť/uragán/tajfun/tornado*. Człowieka zaś, który porusza się gwałtownie, krzyczy na inne osoby, wszczynając awantury, oznacza frazeologizm *řádit jako tajfun/uragán/smršť*.

W badanym zasobie frazeologicznym z gwałtownością i impulsywnością ludzkiego charakteru wiąże się gniew i przeklinanie jako sposób ekspresji negatywnych emocji. Stąd we frazeologii utrwalony został dalszy komponent semantyczny ‘gniewny’. Ujmują go frazeologizmy z leksemem *blesk* (w znaczeniu ‘krátký světelný jev způsobený výbojem atmosférické elektřiny mezi mraky nebo mezi mraky a zemí’) oraz *hrom* w znaczeniu ‘uderzenie pioruna’ (‘úder blesku’).

Do gniewnych zachowań odnoszą się między innymi frazeologizmy: *posílat/sesílat na někoho/na něčí hlavu blesky, pouštět hromy a blesky na někoho/na něčí hlavu* czy *vpadnout/vletět/vrazil někam jako kulový blesk/hrom*, służące do negatywnej charakterystyki zachowań i działań człowieka impulsywnego i wybuchowego.

Do tej grupy zaliczamy także jednostkę *Na hromech vstává, na blescích líhá*, która określa człowieka kłótliwego, wprowadzającego swoim postępowaniem niepokój, i która jest stosowana, według F. Čermáka, najczęściej przez mężczyznę na określenie swarliwej kobiety, która przez cały dzień jest niezadowolona, co manifestuje podniesionym głosem, krzykiem i obraźliwymi słowami (*Slovník české frazeologie... 2009*, s. 307).

Człowieka będącego pod wpływem gniewu zwykle zdradza mimika: ma gniewny wyraz twarzy, patrzy na wszystkich wokół posepnie i z wściekłością, a jego spojrzenie jest zaczepne. Taki stan oddaje frazeologizm *koukat/tvářit se/mračit se jako devět/sto/sedm hromů*. Jak zauważa F. Čermák (*Slovník české frazeologie... 1983*, s. 124), mamy tutaj do czynienia z personifikacją grzmotu jako zjawiska, którego człowiek zawsze się obawiał i nie umiał wyjaśnić w sposób racjonalny, przenosił zatem objaśnienie w sferę *sacrum*. Znajdujemy bowiem tu odwołanie do pioruna jako atrybutu mitologicznego Peruna, sło-

⁸ A. Gieysztor zauważa: „Nie wydaje się to [Perun – przyp. G.B.] dziś imieniem bóstwa utworzonym z wyrazu pospolitego «piorun», zachowanego tylko w pol-

wiańskiego boga niebios i burzy, czyli piorunów, błyskawic i grzmotów, zwanego gromowładnym (*hromovládny*), który budził grozę a zarazem respekt, gdy ciskał piorunami w Ziemię⁸ (Gieysztor 2006, s. 85n.; por. *Slovník stereotypů... 2012*, s. 412).

Powyższy wycinek świata wierzeń dawnych Słowian został zakodowany w postaci licznych przekleństw z leksemem *hrom*⁹. W dawnych przekleństwach nie chodziło jedynie o przywołanie groźnego zjawiska burzowego, ale o przywołanie samego boga (Gieysztor

szczyźnie. Stało się raczej odwrotnie: dawna nazwa teologiczna uległa laicyzacji i dała początek terminowi na oznaczenie zjawiska atmosferycznego, którego niezwykłość nie wymaga komentarza. W językach litewskim i łotewskim ten sam wyraz służy do nazywania i bóstwa, i gromu.

Rdzeń **per-* staje się zrozumiąły z ogólnosłowiańskiego *per-* i jego pochodnych, na przykład z wyrazu polskiego *prac*, *piorę*, co oznaczało ‘uderzać’, a przez zwiążanie z kijanką do prania bielizny ograniczyło potem znaczenie do ‘czyszczenia’. Archaiczne znaczenie wyrazu ‘prac’ jako ‘bić’ pozostało w polszczyźnie mówionej nadal żywe. Stąd więc Perun znaczy tyle, co ‘ten, co uderza’” (Gieysztor 2006, s. 86).

„Wiesław Boryś w swych rozważaniach na temat wyrazu *piorun* przypuszczał, że wyraz ten jeszcze w XIV w. mógł być nazwą własną dawnego bóstwa i dopiero w XV w. został zdegradowany do klasy *profanum*, stając się po prostu synonimem dla gromu”. Online: <https://www.slawoslaw.pl/niech-to-perun-trzasnie-slowianskie-bostwa-we-frazeologii/> [dostęp 8.08.2018]

⁹ Według A. Gieysztor „Na Morawach i w Słowacji wyraz *parom* używany w zaklęciach na równi z wyrazem *hrom* jest substytutem imienia Peruna” (Gieysztor 2006, s. 90). Tym samym neguje on wcześniejszą argumentację Aleksandra Brücknera zawartą w opracowaniu mitologii polskiej, gdzie autor stwierdził: „Nie potrzebuję dowodzić, że we zwrotach polskich (a podobnych białoruskich) *niech cię piorun trzaśnie, tam do pioruna* i podobnych, również jak u podobnych słowackich *parom – sic! do teba, kde si bol u paroma, parom ta vzal* i innych [...], również tyle mitologii, co w niemieckim *Donner und Doria* albo we francuskim *foudre* czy *tonnerre*, używanych przy klęciu; wszędzie tu piorun za diabła raczej staje, nic tu więc pogańskiego” (Brückner 1985, s. 112–113).

¹⁰ Jak słusznie zauważa Piotr Kowalski: „Przykłady karzącego, a więc i oczyszczającego wykorzystania pioruna przez bogów są liczne i pochodzą z bardzo różnych kultur. Gromem wykutym przez Hefajstosa posługiwał się Zeus w swojej walce o władzę, ale także w chwilach, gdy musiał przywracać porządek. Starotestamentowy

2006, s. 92), jego potęgi, zwrócenie się do niego z prośbą, aby ukarał wrogów proszącego. Zgodnie bowiem z pierwotnymi wierzeniami Perun w czasie burzy ściągał i zabijał swoich nieprzyjaciół (por. Łuczynski 2011, s. 222; Profantová, Profant 2000, s. 160–163)¹⁰.

Dzisiaj większość tych treści jest już nieczytelna, a powyższe przekleństwa odnoszą się do stanów psychicznych człowieka: wyrażają złość, gniew, silne wzburzenie, niezadowolenie z powodu jakichś komplikacji, przeszkód, informują o stanie emocjonalnym nadawcy i pełnią funkcję rozładowania napięcia, uwolnienia emocji, np. *U sta hromů!*, *Tisíc hromů!*, *Aby do toho hrom bacil/uhodil!*, *Hrom aby do toho bacil/uhodil!*, *Ať už do toho hrom baci!*, *Hrom do toho!*, *Hrom do čepice!*, *Hrom do police!*

Niektóre przekleństwa wyrażają gniew w stosunku do drugiej osoby, np. *Hrom tě zab!*, *Ať do tebe hrom!* Choć nie są odbierane jako życzenie śmierci, to jednak stanowią formę złorzeczenia komuś i wolę odpłacenia mu złem, pragnienia, by poniósł konsekwencje swego zachowania czy działania.

Inną funkcję pełnią ekspresywne określenia typu *Hrom do mě udod!*, *jestli (lžu/to tak neni)*, *Ať do mě hrom udeří/baci/prašti (jestli...)*!, *Ať mě hrom zabije (jestli...)*! Są stosowane w celu przekonania drugiej osoby, że to, co mówi czy robi nadawca, jest prawdą, podkreślają jego wiarygodność i prawdziwość.

Piorun i grzmot pojawiają się w przyrodzie znienacka, tym samym zaskakują człowieka. We frazeologizmach z komponentem *blesk* i *hrom* zatem została utrwalona kolejna cecha ‘nagły’.

Analizowane frazeologizmy odnoszą się do okoliczności życia człowieka, który został zaskoczony przykrą wiadomością bądź spotkało go nieoczekiwane niepomyślne wydarzenie. Jego reakcją jest zdumienie, objawiające się nagłym bezruchem, chwilowym brakiem

Jahwe posługuje się nim bardzo często: «Głos jego grzmotu karci ziemię» [PŚ Syr 43, 17]. Kara dokonuje się «wśród płomieni pożerającego ognia, wśród piorunów» [PŚ Iz 30, 30]. [...] W ludowej schrytlanizowanej wersji piorun jest narzędziem wymierzania kary i symbolem walki dobra ze złem – Boga z diabłem” (Kowalski 2007, s. 452).

reakcji. Takie momenty życia opisuje szereg zleksykalizowanych porównań, np. *bylo to/přišlo to jako blesk/hrom z čistého nebe, zůstal (stát)/stál/byl jako když do něj blesk/hrom uhodí/udeří, zůstal (stát)/stál/byl jako by do něj blesk/hrom uhodil/udeřil, zůstal (stát)/stál/byl jako bleskem zasažený, jako by do do něj/něho blesk uhodil, být/zůstal jako bleskem omráčený, Z čista jasna/zčistajasna udeřil hrom!*

Kolejna grupa frazeologizmów utrwała znaczenie ‘bardzo szybki’. Są to jednostki z komponentem *blesk* i *vitr*, odwołujące się do dużej prędkości, z jaką występują one w przyrodzie. Piorun osiąga prędkość rzędu 10 000–30 000 km/s i trwa zaledwie ułamek sekundy¹¹, a wiatr burzowy przekracza 55 km/h, wtedy jest określany jako silny¹² (por. *Vademecum* 2013, s. 4–10), ale może być też wichura – może przekraczać 80 km/h lub w przypadku huraganu – nawet ponad 110 km/h (mamy na uwadze strefę klimatyczną, w której powstały/do której odnoszą się analizowane frazeologizmy). Powyższe dane uzyskane przez człowieka na podstawie pomiaru parametrów fizycznych są zgodne z wiedzą potoczną, wynikającą z doświadczenia, utrwalonego we frazeologii, które błyskawicę i wiatr czyni symbolem dużej szybkości, z jaką porusza się człowiek bądź przedmiot albo z jaką coś się dzieje. Szereg frazeologizmów zawiera wymienne komponenty werbalne, określające ruch w przestrzeni i nazywające konkretne czynności związane z przemieszczaniem się, np.: biec, gnać, lecieć, mignąć, mknąć, pędzić czy wyskoczyć: np. *hnát se/letět/jet jako (namydlený) blesk, vyskočit/skočit jako blesk, běžet/utikat/letět/uhánět jako vitr, jet/uhánět/běžet s větrem o závod, utikat/běžet/jít/hnát se (jako) s větrem o závod.*

¹¹ Najdłuższe w historii pomiarów wylądowanie trwało 7,74 sekundy. Błyskawica była widoczna nad regionem Prowansja–Alpy–Lazurowe Wybrzeże w południowej części Francji 30 sierpnia 2012 roku (por. <https://tvnmeteo.tvn24.pl/informacje-pogoda/ciekawostki,49/jak-dlugo-moze-trwac-blysk-jednego-pioruna,212145,1,0.html>) [dostęp 2.08.2018].

¹² Osiąga wówczas 7 stopień w 12 stopniowej skali Beauforta. Skala Beauforta została zaadaptowana na potrzeby określania siły i prędkości wiatru na lądzie i obejmuje 12 stopni.

Atrybut pioruna i wiatru, jakim jest szybkość, określa także różnorodne czynności wykonywane przez człowieka. Odnoszą się do tego poniższe porównania *být (rychlý)/mihnout se jako blesk, být (rychlý)/do práce jako vítr, točit se/otáčet se jako vítr*. Jednostki te charakteryzują człowieka pracowitego, poruszającego się szybko, sprawnie, energicznie, wykonującego zrećnie swoją pracę oraz pełnego werwy i temperamentu.

Z kolei porównanie *projelo to jím jako blesk* może odnosić się do kilku sfer człowieka i oznaczać: w sferze intelektualnej – szybko pojawiającą się myśl/ideę, w sferze emocjonalnej – bolesne wspomnienie, w sferze fizycznej zaś – silny przeszywający ból.

Zebrane frazeologizmy ujmują także znaczną szybkość rozprzestrzeniania się informacji, opinii i poglądów czy mody, co oddają przykłady *šíří se/rozšíří se to (rychle) jako blesk, šířit se rychlostí blesku*.

Burza jest zjawiskiem pogodowym groźnym dla człowieka, stwarza zagrożenie dla jego zdrowia i życia. Stąd odwołujące się do niej frazeologizmy z komponentem *blesk* i *vítr* utrwalają także znaczenie ‘niebezpieczny’. Choć trudno przewidzieć miejsce uderzenia pioruna, to jednak zgodnie z wiedzą potoczną, potwierdzoną naukowo, uderza on najczęściej w wysokie obiekty okolicy, ponieważ zmierza do ziemi drogą najkrótszą i/lub najlepiej przewodzącą (np. elementy metalowe). Do wiedzy tej odwołuje się jednostka *Blesky bijou/bijí do vrcholů hor* (będąca tłumaczeniem łacińskiej sentencji *Ferunt summos fulgura montes*¹³), która ujmuje znaczenie metaforyczne ‘niebezpieczeństwo grozi górze/elitom/władzy’, czyli uprzywilejowanej grupie w danym środowisku. Może to być niebezpieczeństwo fizyczne (stres, ataki osób trzecich itp.), ale także moralne (*Slovník české frazeologie...* 2009, s. 65).

Notowane przez F. Čermáka przysłowie *Blesk (nikdy) neudeří dvakrát na stejné místo* utrwała myślenie potoczne, które w tym przypadku nie pokrywa się z wiedzą naukową, piorun bowiem może ude-

¹³ Znajdującej się w dziele Kwintusa Horacjusza Flakkusa *Ody* 2, 10, 11 (*Slovník české frazeologie...* 2009, s. 65).

rzyć w to samo miejsce nawet kilkakrotnie. W tym przypadku jednostka stanowi formę pocieszenia osoby dotkniętej nieszczęściem i dodania jej otuchy, że ‘takie samo nieszczęście się nie powtarza’.

Inne związki utrwalające znaczenie ‘niebezpieczny’, np. *Div ho vítr neodfoukne* oraz *Vítr by ho vodfouk*, odwołują się do ludzkich doświadczeń związanych z działaniem silnego wiatru, który uniemożliwia poruszanie się, przesuwa i unosi przedmioty. Określają one słabą, wątłą sylwetkę i niewielką siłę fizyczną człowieka oraz posiadają nacechowanie ekspresywne – żartobliwe i/lub pogardliwe (jak twierdzi F. Čermák najczęściej określają figurę kobiety; *Slovník české frazeologie...* 2009, s. 962).

Burza to żywioł, który zagraża zdrowiu i życiu człowieka a jako siła niszcząca jest groźny także dla jego mienia, dobytku czy upraw. Stąd frazeologia utrwała znaczenie ‘niszczący’. Z codziennego doświadczenia człowieka wypływa porównanie *je to, jako by se tudy přehnal smršť*, opisujące panujący w danym miejscu nieporządek, widoczne zniszczenia, co jest porównane do skutków, jakie w przyrodzie może spowodować tak silny wiatr, jak trąba powietrzna¹⁴.

W zasobie frazeologicznym czeszczyzny znajdujemy także przykład informujący o sposobie ochrony przed piorunami, jaki funkcjonował w dawnych wierzeniach. Został on ujęty w sentencji pochodzą-

¹⁴ Dziś powiemy zgodnie z taksonomią naukową – odmiana huraganu, który w skali Beuforta zajmuje 12 najwyższe miejsce (przekracza 33m/s = 118 km/h) i powoduje spustoszenie, wyrwa drzewa z korzeniami, zrywa dachy z domów i linie energetyczne.

¹⁵ [Hhttp://www.knkp.ah.edu.pl/palio/html.run?_Instance=wsh-postgres&_PageID=1&_CatID=1315&_LangID=1&_Checksum=-1881118603](http://www.knkp.ah.edu.pl/palio/html.run?_Instance=wsh-postgres&_PageID=1&_CatID=1315&_LangID=1&_Checksum=-1881118603).

¹⁶ W tłumaczeniu na język polski mamy tu czasownik *lamać: pioruny łamię* – w przekładzie, jaki znajduje się w zbiorze *Praktyczna mądrość życia w najlepszych i najwięcej używanych przysłowiach, jako też cytatach z różnych języków i cytatach z Pisma Świętego. Zebrał w alfabetycznym porządku i wydał Autor »Księgi Złoty Myśli«* [ks. Stanisław Jarzyna – przyp. G.B.] (Kraków 1901, s. 273), albo *kruszyć: gromy kruszę* (Kopaliński 1988, s. 868).

¹⁷ Warto tu podkreślić znaczenie dźwięku jako takiego dla członków dawnych społeczności. Akcentuje to w swoim opracowaniu na temat funkcji średniowiecznych

cej z języka łacińskiego *Živé volám, mrtvé oplakávám, blesky odháním* (*Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango*; łacińska inskrypcja znajduje się (od roku 1486) na dzwonie kościelnym w bazylice w szwajcarskiej Szafuzie¹⁵). Zwrot *blesky odháním*¹⁶ odwołuje się do mocy egzorcyzmu przypisywanej dźwiękowi dzwonu¹⁷ (Nowiński 1995, s. 202) i przywołuje panujące wówczas przekonanie, że dźwięk ten, jako symbol Opatrzności Bożej, chroni okolicę przed różnorakimi kataklizmami (Zieliński 2001, s. 97–98). Rozpowszechniony zatem zwyczaj tzw. *zvonění na mraky* (dzwonienia na chmury) miał zapewnić rozpędzenie chmur burzowych i tym samym oddalać pioruny (Cvan 1996, Kolářik 1927, *Lidová kultura...* 2007, s. 128n.).

Reasumując, możemy powiedzieć, że przedstawiony powyżej wy-cinek zasobu frazeologicznego czeszczyzny wskazuje, że burza – traktowana jako niepogoda (*Słownik stereotypów...* 2012, s. 348) – służy wyrażaniu głównie negatywnego wartościowania, które wpływa z ludzkiego doświadczenia, z kontaktu z groźnymi zjawiskami przyrodniczymi. Należy dodać, że nie zarejestrowaliśmy frazeologizmów z komponentem *děšť*¹⁸, które utrwałyby którąś z cech typowych dla zjawiska burzowego (np. znaczną intensywność). Frazeologizmy zaś omawiane powyżej opisują przede wszystkim cechy fizyczne człowieka, jego zachowania, emocje oraz relacje międzyludzkie, rzadziej natomiast elementy otaczającego świata. Utrwalają takie cechy przy-

dzwonów J. Hochleitner: „Badając zagadnienie dźwięku w dawnych czasach, należy sobie uświadomić istotną różnicę ze współczesnością w tej sferze percepcji człowieka. Dzisiaj, gdy każdy jest atakowany masą dźwięków, reagujemy inaczej, niż nasi przodkowie, żyjący w małych osadach, 100 lat temu. Dla nich każdy dźwięk był określoną informacją. Inne dźwięki wiązały się z trudem pracy, inne z zajęciami przy żywym inwentarzu, czy porządkami gospodarskimi lub codziennym życiem w gromadzie, domu. Ilość dźwięków była ograniczona do tego stopnia, że każdy był automatycznie rozpoznawany” (Hochleitner 2000, s. 190).

¹⁸ Intensywny deszcz określa frazeologizm zawierający inne komponenty, które nie były przedmiotem analizy w niniejszym artykule. Por. *průtrž mračen »náhlý, mimořádně silný a prudký děšť: Přišla bouřka s p-í mračen, jako by se nebe otevřelo«* (*Slovník české frazeologie...* 1988, s. 268). Por. też *Je to (úplná/hotová) průtrž mračen* (*Slovník české frazeologie...* 2009, s. 731).

pisywane zjawiskom burzowym, jak: ‘głośny’, ‘niespokojny’, ‘gwałtowny’, ‘gniewny’, ‘nagły’, ‘bardzo szybki’, ‘niebezpieczny’, ‘niszczący’. Stąd człowiek tu przedstawiany jest krzykliwy, porywczy, wybuchowy, wszczyna kłótnie i spory, które przybierają niejednokrotnie rozmiary konfliktów i niepokojów społecznych, często wpada w złość, gniew, przeklina, grozi innym i kieruje do nich obelgi, dotyczą go nieoczekiwane złe wiadomości i wydarzenia, które go zaskakują, grozi mu niebezpieczeństwo moralne, jego życie, zdrowie i mienie też jest zagrożone.

Byłaby to posępna wizja człowieka, ale zarejestrowaliśmy też przykłady, choć mniej liczne, pozytywnego wartościowania: ma dźwięczny i donośny głos, jest silny i krzepki, potrafi szybko się poruszać i przemieszczać, jest pracowity i zwinny, a po kłótni potrafi się uspokoić. Wszak *Po bouři vychází slunce...*

Literatura

- Balowski M., 2014, *Koncepcja leksykograficznego opisu przysłów Františka Čermáka*, [w:] *Parémie národů slovanských VII*, red. E. Mrhačová, J. Muryc, U. Kolberová, Ostrava, s. 155–163.
- Banzhaf H., 2001, *Živly jako obraz člověka*, Bratislava: Eugenika.
- Bible. *Písmo svaté Starého a Nového zákona*, 2006, Praha: Česká biblická společnost.
- Bittnerová D., Schindler E., 1997, *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*, Praha: Karolinum.
- Brückner A., 1985, *Mitologia słowiańska i polska*, Wstęp i opracowanie Stanisław Urbańczyk, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Chlebda W., 2008, *Leksykografia w aktach i procesach autoidentyfikacji narodowej*, [w:] *Tożsamość a język w perspektywie slawistycznej*, red. S. Gajda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 255–274.
- Chlebda W., 2010a, *W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 8–20.
- Chlebda W., 2010b, *W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej?*, [w:] *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*, red. W. Chlebda, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, s. 201–208.

- C van B., 1996, *Zvonění na mraky a proti krupobíti*, „Malovaný kraj” 4, s. 22.
- Čermák F., 2013, *Základní slovník českých přísloví*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Gieysztor A., 2006, *Mitologia Słowian*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Hochleitner J., 2000, *Funkcje średniowiecznych dzwonów jako przejaw procesu sakralizacji przestrzeni kulturowej*, „Studia Warmińskie” 37, nr 1, s. 179–192.
- Kolářík M., 1927, *Mluva a moc zvonů v podání lidovém*, „Český lid”, s. 71–72.
- Kopaliński W., 1988, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kowalski P., 2007, *Kultura magiczna. Omen, przesąd, znaczenie*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Lidová kultura. Národnopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Věcná část O–Ž*, 2007, red. S. Brouček, P. Jeřábek, Praha: Nakladatelství Mladá Fronta.
- Łuczynski M., 2011, *Kognitywna definicja Peruna: Etnolingwistyczna próba rekonstrukcji fragmentu słowiańskiego tradycyjnego mitologicznego obrazu świata*, „Studia Mythologica Slavica” XIV, s. 219–230.
- Machek V., 1971, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Academia.
- Mrhačová E., Balowska G., Zura A., 2011, *Příroda v české a polské frazeologii a idiomatice*, Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě.
- Mrhačová E., Balowski M., 2009, *Česko-polský frazeologický slovník*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta.
- Nowiński J., 1995, *Dzwon w tradycji i kulturze Europy*, „Seminar. Poszukiwania Naukowe” 11, s. 197–203.
- Nový encyklopedický slovník češtiny*, 2017, red. P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- O bouřce, blesku, hromu, dešti a kroupách (Z lidové tradice v okolí boleslavském)*, 1903, „Český lid” s. 453–457.
- Orłóś T.Z., 1997, *Skrzydlate słowa pochodzenia biblijengo w języku czeskim i polskim*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej II*, red. A.M. Lewicki, W. Chlebda, Warszawa, s. 123–127.
- Orłóś T.Z., Hornik J., 1996, *Czesko-polski słownik skrzydlatych słów*, Kraków: Universitas.
- Ouředník P., 1994, *Aniž jest co nového pod sluncem*, Praha: Nakladatelství Mladá Fronta.
- Pietrak-Meiser H., 1993, *Słownik frazeologiczny czesko-polski*, Lublin: Wydawnictwo INNE.
- Pietryga A., 2003, *Opozycja homo – animal a manicheizm*, [w:] *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*, „Język a kultura”, tom 15, s. 27–32.
- Profantová N., Profant M., 2000, *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*, Praha: Nakladatelství Libri.
- Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*, Praha: Leda.
- Skorupka S., 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, tom I, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Příkladní*, 1983, red. F. Čermák, Praha: Academia.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy neslovesné*, 1988, red. F. Čermák, Praha: Academia.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy slovesné, t. I i II*, 1994, red. F. Čermák, Praha: Academia.
- Slovník české frazeologie a idiomatiky. Výrazy větné*, 2009, red. F. Čermák, Praha: Leda.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*, 2005, red. J. Filipec, F. Daneš, J. Machač, Praha: Academia.
- Słownik prasłowiański*, tom I, 1974, red. F. Sławski, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Słownik stereotypów i symboli ludowych. Tom I. Kosmos. Meteorologia*, 2012, red. J. Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Vademecum. Niebezpieczne zjawiska meteorologiczne: geneza, skutki, częstość występowania*, 2013, Warszawa: Instytut Meteorologii i Gospodarki Wodnej, Państwowy Instytut Badawczy.
- Wielki czesko-polski słownik frazeologiczny*, 2009, red. T.Z. Orłóś, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Zieliński M.G., 2001, *Vivos voco, mortuos plango, fulgura frango rzecz o dzwonach*, [w:] *Tajemnice starych dzwonów Torunia i Chełmna w 500-tną rocznicę ulania wielkiego Tuba Dei spisane*, red. T. Jaworski, M. Nasieniewski, K. Przygiętka, Toruń: Wydawnictwo TNOiK, s. 95–110.